

INHOUD

INLEIDING	9	BORGLOON	56	BRUGGE	105
Een regio van wereldsteden <i>De redactie</i>		Een middeleeuwse wereldstad die nooit was <i>Jeroen Deploige</i>		Loterijen, een viraal idee en mondiaal exportproduct <i>Jeroen Puttevils</i>	
<hr/>					
DEEL I. OUDHEID EN MIDDELEEUEWEN					
<hr/>					
NIJMEGEN	19	IEPER	64	LEUVEN	113
Multiculturele stad aan de grens van het Romeinse rijk <i>Stephan Mols</i>		De lakenstad van laatmiddeleeuws Europa <i>Lennert Lapeere</i>		Goed bestuur in de late middeleeuwen <i>Minne De Boodt en David Napolitano</i>	
VOORBURG	27	DOORNIK	70	BRUGGE	120
Hadrianus' wereldstad pal achter de duinen <i>Geert Ham</i>		Fremdkörper in de Nederlanden? <i>Marc Boone</i>		Arbeidsmigratie naar de cultuurhoofdstad van het Bourgondische Rijk <i>Jan Dumolyn</i>	
OUDENAARDE	34	GRONINGEN	76	DEVENTER	127
Burgerschap en migratie in een grensstad <i>Leen Bervoets</i>		Een middeleeuwse metro-pool in het noorden <i>Arie van Steensel</i>		Een wereldwijd verbonden boek <i>Margriet Hoogvliet</i>	
DE ZWINSTEDEN	41	HASSELT	84	ZUTPHEN	134
Een maritieme microkosmos in middeleeuws Vlaanderen <i>Wim De Clercq, Jan Trachet en Maxime Poulain</i>		Middeleeuws stadje met een groot netwerk <i>Jeroen Benders</i>		Kooplieden, pelgrims en heidenen van verre in een IJsselstad <i>Johan Oosterman</i>	
KAMERIJK EN ATRECHT	49	VALENCIENNES	91	<hr/>	
Katharen in de Lage landen <i>Brigitte Meijns</i>		Wereldwijven: over middeleeuwse migratie en sekswerk <i>Jelle Haemers</i>		DEEL II. VROEGMODERNE TIJD	
		ATRECHT	98	<hr/>	
		Zigeuners op bezoek in de middeleeuwse stad <i>Jordy Saillier en Élodie Lecuppre-Desjardin</i>		GROENLO	145
				Hoe een middeleeuws stadje speelbal werd van de wereld <i>Jos Palm</i>	

- 'S-HERTOGENBOSCH** 152
‘Klootjesvolk’ en de wereldmarkt
Bruno Blondé
- ANTWERPEN** 159
Het gedrukte boek verovert de wereld
Bram Caers
- NIEUWPOORT** 166
Een Beierse stad en de internationale monarchie
Klaas Van Gelder
- NAMEN** 173
Sporen van Europese architectuur in een citadelstad
Emmanuel Bodart
- MIDDELBURG** 180
De opkomst van de functionele stadkaart
Bram Vannieuwenhuyze
- LUIK** 187
Wapens voor de Wereld
Michael Depreter en Mathieu Willemsen
- ALKMAAR** 194
Het hofje of de woelige werkelijkheid achter een stoffig imago
Henk Looijesteijn
- SPA** 201
Kosmopolitisch kuuroord in de Ardennen
Gerrit Verhoeven
- MAASTRICHT** 208
Zwitsers vernuft in een achttiende-eeuwse grensstad
Remco Beckers
- GENT** 216
Slavenhandel in een land zonder kolonie
Stan Pannier
- SCHIEDAM** 223
Jenever in de trans-Atlantische slavenhandel
Merel Blok
- AMSTERDAM** 230
De invloed van metropool Mokum op wereldwijd Joods leven
Bart Wallet en Sietske van der Veen
- OOSTENDE** 237
Van kleine garnaal tot Koningin der Badsteden
Torsten Feys en Michael-W. Serruys
-
- DEEL III. DE LANGE NEGENTIENDE EEUW**
-
- GENT** 249
Steenkool en de mondialisering van vervuiling
Wout Saelens
- AMSTERDAM** 256
Dieren als interstedelijke verbinders
Jenna The
- BRUSSEL** 263
De wondere doorbraak van Karl M., communist
Ilja Van Damme
- DEN HAAG** 270
Internationale operettes als culturele aanwinst en slijtzwam
Veerle Driessen
- ANTWERPEN** 277
Straatnamen maken de wereldstad: van Engelse handelaren tot Zaha Hadid
Christophe De Coster en Léa Hermenault
- ROTTERDAM** 285
Quarantaine in een wereldhaven
Eileen van der Burgh
- AALST** 292
Op zoek naar rubber in Congo-Vrijstaat
Yves Segers
- ANTWERPEN** 300
Exotische passanten en interstedelijke mobiliteit rond 1850
Hilde Greefs en Anne Winter
- BRUSSEL** 306
De arbeidersbeweging en haar *Maison du Peuple*
Laura Nys
- LEIDEN** 314
De wereld in de wijk Transvaal
Ariadne Schmidt en Alicia Schrikker
- BRUSSEL** 321
Beschermdheden van de bezette hoofdstad, 1914-1918
Samuël Kruizinga en Sophie De Schaepdrijver
-
- DEEL IV. DE KORTE TWINTIGSTE EEUW**
-
- AMSTERDAM** 331
De wijde wereld in bakstenen bouwkunst
Melle van Maanen
- DEVENTER** 339
De Koloniale Landbouwschool, 1912-1947
Miel Groten
- LEIDEN** 347
Studenten en antiekoloniale verzet, 1925-1975
Sander van der Horst en Henna Goudzand Nahar

WAGENINGEN EN WAGENINGEN	355	ROTTERDAM	377	ALMERE	399
Nederlands rijstproject in een Surinaamse dorp		China in de buurtbioscoop		Een <i>new town</i> voor de toekomst	
<i>Larissa Schulte Nordholt</i>		<i>André van der Velden en Thunnis van Oort</i>		<i>Petra Brouwer</i>	
BREDA	363	AMSTERDAM EN ROTTERDAM	384	LEDEBERG	406
Tachtig jaar vriendschap met Polen		Surinaamse nieuwkomers en het spreidingsbeleid in de jaren zeventig		De voorstad broeit	
<i>Iwona Guśc</i>		<i>Tim Verlaan en Rixt Woudstra</i>		<i>Tina De Gendt</i>	
AMERSFOORT	370	LUXEMBURG	392	GRONINGEN	414
Honkbalhoofdstad van post- koloniaal Nederland		Een kosmopolitische provin- ciestad		Noordelijke hiphop als ver- zet tegen racisme en rechts- extremisme	
<i>Jan Bant</i>		<i>Jens van de Maele</i>		<i>Dastan Abdali</i>	
Over de redactie	421				
Over de auteurs	423				
Illustratie- verantwoording	433				
Register	437				

SCHIEDAM

Jenever in de trans-Atlantische slavenhandel

Schiedam is in West-Afrika synoniem met zijn bekendste exportproduct: jenever. Schiedams gedistilleerd heeft er tegenwoordig een belangrijke rol als plengoffer en relatiegeschenk. Maar uit nieuw onderzoek blijkt een lange voorgeschiedenis van jenever als consumptiemiddel voor slaafgemaakten op plantages en ruilmiddel in de achttiende-eeuwse trans-Atlantische slavenhandel.

In september 1791 steeg de prijs van jenever op de Schiedamse beurs binnen enkele dagen zo hard, dat zelfs de oudste branders zich geen vergelijkbare piek konden herinneren. Een aantal grote Franse bestellingen klopten de verkoopprijzen tot ongekende hoogte op. Waar de jeneverprijzen per 'stuk' (zo'n 220 liter) in de jaren daarvoor zelden boven de 8 gulden uitkwamen, bereikte de prijs op 13 oktober een hoogtepunt van 13 gulden. De waarde van branderijen waar de dranken werden geproduceerd en aandelen in de graanmolens voor de industrie stegen dat najaar mee met de hausse. De leden van het brandersgilde in de stad hadden een opvallende verklaring voor deze prijsstijging: de Franse bestellingen waren bestemd voor West-Indië, waar de slaven op plantages gezonder zouden blijven van Schiedamse jenever dan van andere sterkedranken. De hausse duurde ruim een maand en maakt duidelijk hoe de lokale jeneverindustrie in Schiedam een wereldwijde afzetmarkt had. De verklaring van de branders laat zien dat zij zich bewust waren van de mondiale consumptie van hun product, en dus ook van het gebruik door slaafgemaakten op plantages.

Behalve als consumptiemiddel op plantages speelde jenever nog een andere rol in de koloniale slavernij: als ruilmiddel in de slavenhandel. Met

de term koloniale slavernij wordt hier de sterk gecommmercialiseerde vorm van slavernij bedoeld, die gepaard ging met de wereldwijde expansie van Europese staten tussen de vijftiende en negentiende eeuw. Grote aantallen slaafgemaakten uit Afrika werden naar Europese koloniën in Amerika verscheept. Het Nederlandse aandeel in deze slavenhandel kent twee periodes: van circa 1621 tot 1730 domineerde de West-Indische Compagnie (wIC) de slavenhandel dankzij een monopolie op de handel met West-Afrika en de Caraïben. Nadat dit monopolie in 1730 werd opgeheven, richtte een aantal particuliere maatschappijen zich voortvarend op de slavenhandel. Zo specialiseerde de Middelburgsche Commerce Compagnie (MCC) zich vanaf 1740 vooral in deze handel en kocht de firma tussen 1732 en 1804 naar schatting 32 000 mensen uit Afrika om als slaven te verhandelen. Daarnaast heeft de Rotterdamse firma Coopstad en Rochussen tussen 1747 en 1777 zo'n 65 keer een slavenschip uitgerust, waarmee het bijna 23 000 slaafgemaakte Afrikanen vervoerde. De inkoop van deze mensen gebeurde met ruilgoederen, zoals textiel en wapens. Maar ook alcohol, waaronder Schiedams gedistilleerd, was een ruilmiddel dat zowel de wIC als de particuliere slavenhandelaren gedurende de achttiende eeuw vaak gebruikten.

Schiedam als 'Zwart Nazareth'

Sterkedrank was in de trans-Atlantische vaart populair omdat het langer houdbaar is dan dranken met een lager alcoholpercentage. Daarom was het in de zeventiende en achttiende eeuw vaak een voedingsmiddel aan boord. Jenever werd ook een geneeskundige werking toegeschreven, het zou onder meer scheurbuik voorkomen. Handelaren gebruikten gedistilleerd daarnaast als handelswaar en als relatiegeschenk. Tot het einde van de zeventiende eeuw werd in Holland vooral brandewijn gestookt uit (Franse) druivenwijn. Door de Frans-Nederlandse oorlog (1672-1679) stegen de prijzen vanwege importverboden en stapten producenten over op mout- of korenwijn, gestookt van gemoute granen en gist. Na verloop van tijd concentreerde de productie hiervan zich in buurstedes van de grote havensteden Amsterdam en Rotterdam, die de vervuilende alcoholindustrie uit hun stad weerden. Weesp en vooral Schiedam werden zo belangrijke jeneverproducenten. Schiedam dankt zijn bijnaam 'zwart Nazareth' aan de grote hoeveelheden roet en as die de jeneverbranderijen over de stad spuwend.

Al snel was de productie van gedistilleerd in Schiedam steeds meer voor de export bestemd. In 1699 waren ‘de bezittingen der Oost- en Westindische Compagnieën, [en] ook Duitschland, Vlaanderen, Brabant, Schotland, zelfs de landen en steden om de Oostzee’ belangrijke afzetmarkten, zo blijkt uit een gezamenlijk verzoek van de Schiedamse branders. In 1771 was 15 procent van de totale Zuid-Hollandse productie voldoende voor de gehele binnenlandse consumptie en was de resterende 85 procent dus voor de export bestemd. De jeneverindustrie zorgde ervoor dat Schiedam tijdens de achttiende eeuw grote welvaart kende, in tegenstelling tot de meeste andere Hollandse steden. De grootse neoclassicistische gebouwen die aan het einde van deze eeuw in de stad zijn gebouwd getuigen nog steeds van de enorme opbrengsten uit de productie van gedistilleerd. Zo’n gebouw is de Korenbeurs uit 1783, een uitbreiding van de oude beurs waar Schiedamse gildeleden granen inkochten en hun gedistilleerd verhandelden. Rotterdamse drankmakelaars domineerden de inkoop op de Schiedamse markt en verkochten de gedistilleerde dranken weer door. De administraties van slavenhandelaren en deze drankmakelaars brengen duidelijk aan het licht welke banden Schiedam had met de trans-Atlantische slavenhandel.

Alcohol als levens- én ruilmiddel

Al voordat Europese sterkedrank via de handel werd geïntroduceerd, produceerden en consumeerden mensen in West-Afrika alcohol. Deze dranken werden vaak uit honing of andere landbouwproducten gebrouwen, kenden een laag alcoholpercentage en waren vanwege de beperkte houdbaarheid meestal gereserveerd voor ceremoniële of rituele gelegenheden. Portugese handelslieden exporteerden vanaf de vijftiende eeuw wijn naar West-Afrika en andere Europese handelaren volgden snel. In de reisverslagen van de Fransman François Froger uit 1699 toont een ets een Europese handelaar die een lokale leider in Senegal sterkedrank als cadeau aanbiedt. Sommige historici suggereren dat Nederlandse kooplieden in het gebied de gewoonte van sterkedrank als relatiegeschenk, *dashee*, hebben geïntroduceerd om daarmee te concurreren met de meer gevestigde Portugese handelscontacten. De soort drank die slavenhandelaren als *dashee* en als ruilmiddel gebruikten, verschilt per nationaliteit en veranderde in de loop der tijd. Van Portugezen is bekend dat zij voornamelijk rum inzetten, die werd gestookt uit het suikerafval van plantages in Amerika. De Britse slavenhandelaren,

Een Europese handelaar biedt l'eau de vie aan aan een lokale gezagsdrager in Gorée, Senegal. Daarmee vraagt hij om toestemming om het water in de tonnen te gebruiken.

met name degenen die vanuit Bristol opereerden, gebruikten daarentegen vooral Europees gedistilleerd. De bronnen geven diverse aanwijzingen dat dit tenminste voor een belangrijk deel Schiedams gedistilleerd betrof. In vroegmodern Rotterdam was zo'n grote gemeenschap van Engelse kooplieden actief dat de stad bekendstond als 'Little London'. Slavenscheperen op weg naar Afrika meerden er regelmatig aan om ruilgoederen in te slaan. In zijn memoires schrijft de Engelse slavenhandelaar kapitein Hugh Crow dat zijn